

Olga Kunst-Gnamuš

Pedagoški inštitut Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

UDK 808.63-56

PRISPEVKA K NADSTAVČNI SKLADNJI

1. Navezno razmerje kot ujemalno razmerje

V prispevku »Od oblike prek pomena do smisla besedila« (O. Kunst Gnamuš, 1985/86) sem opozorila na primere stavčnih členov, po katerih se je mogoče vprašati kar z dvema vprašalnicama:

(1) Pri hiši so imeli dva sinova. **Starejši** je bil določen za gospodarja, **mlajšega** pa so poslali v šole.

Po okrepljeno pisanih stavčnih členih se lahko smiselno vprašamo z dvema vprašalnicama: (a) Kdo je bil določen za gospodarja? Kateri (izmed sinov) je bil določen za gospodarja? (b) Koga so poslali v šole? Katerega (izmed sinov) so poslali v šole? Dilemo sem v omejenem prispevku razrešila v prid prilastka. Pri tem sem se oprla na zglede dejanske rabe:

A: Ali mi, prosim, pokažete rokavice?

B: Katere želite, volnene ali usnjene?

Videti je, da so naši zgledi vredni temeljitejšega razmisleka. K temu me je spodbudil tudi pogovor s študenti na podiplomskem izobraževanju. Utemeljevalni pogovor je tekel tako:

Š: Stavčni člen *Starejši* ustreza vprašanju *Kdo je bil določen za gospodarja?* Besede ali besedne zveze, ki ustrezajo vprašalnici *Kdo ali kaj + povedek*, so po definiciji v stavku osebki.

G: Lahko bi se vprašali tudi s *Kateri (sin) je bil določen za gospodarja?* Tako bi vprašali tudi med dejanskim sporazumevanjem. Zamislimo si pogovor:

A: Pri hiši so imeli dva sinova.

B: Kateri je bil določen za gospodarja?

A: *Starejši* (je bil določen za gospodarja).

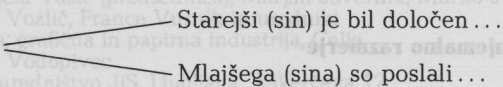
Š: Toda le osebek določa obliko povedka, ne pa prilastek. Prilastek na obliko povedka vendar ne more vplivati. Razen tega zgled s pogovorom zahteva drugačno aktualno čleinitev kot naš zgled, in sicer naslednjo: Za gospodarja je bil določen *starejši*. Predpostavlja se poznavanje dejstva, da je bil eden izmed obeh določen za gospodarja, težišče sporočila je na podatku *starejši*. V našem zgledu pa je dejstvo, da je eden izmed dveh sinov *starejši*, drugi *mlajši*, predpostavljeno in je jedro sporočila njuna življenjska vloga.

G: Vaš drugi ugovor ne zadeva oblikovne realizacije stavčnega člena, ampak zaporedje stavčnih členov v povedi. Glede prvega ugovora pa vas vprašam, kje je dobila beseda *starejši* oblikoslovne lastnosti. Nobenega dvoma ni, da obliko te besede določa določilo *sin*. Vprašanje je le, ali naj se predpostavi izpust odnosnice v realizaciji našega stavka ali naj se opiše navezno razmerje z besedo v prejšnjem stavku.

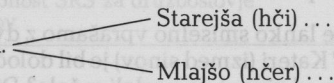

Neizpodbitno je dejstvo, da naša stavčna člena opravljata dve vlogi. Zasedata mesto v skladijski sestavi stavka, in sicer mesto osebkov in mesto predmeta (na to mesto kažeta vprašanji *k d o* pri prvem in *k o g a* pri drugem stavčnem členu), hkrati pa se navezujeta na stavčno sestavino prejšnjega stavka (temu razmerju ustrezata vprašanji kateri sin, katera sestra). Opraviti imamo z dvorelacijsko sestavo stavka. Naš stavčni člen ima dve roki: z eno se povezuje s povedkom danega stavka, z drugo s stavčnim členom predhodnega. Te dvorelacijske sestave imenuje T. Korošec (1986) naveznike, navezno sestavo v drugem stavku pa nanašalnico.

Kako uspe našima stavčnima členoma opravljati dve vlogi hkrati?
Besedi starejši, mlajšega sta določili odnosnice sinova:

... dva sinova.
Starejši (sin) je bil določen ...
Mlajšega (sina) so poslali ...

Vendar navezno razmerje med naveznikom in nanašalnico ni realizirano kot ujemanje v vseh oblikoslovnih kategorijah. V našem zgledu zadostuje ujemanje v spolu, nimamo pa ujemanja v številu in sklonu. Ujemanje v spolu dokažemo tako, da spremenimo spol nanašalnice. Videli bomo, da bo ta sprememba vplivala na spremembo spola naveznika:

Imel je dve hčeri.
Starejša (hči) ...
Mlajšo (hčer) ...

Zanimivo je, da v našem primeru za identifikacijo naveznega razmerja med nanašalnico in naveznikom zadošča že ujemanje v spolu, medtem ko ujemanje v številu ni nujno. Ujemanje v sklonu pa za navezno razmerje sploh ni konstitutivno, saj sklon naveznika določa njegova skladijska vloga v sestavi stavka, v katerem se nahaja. V našem zgledu je nanašalnica v tožilniku, naveznik *s t a r e j š i* je v imenovalniku, *m l a j š e g a* pa v tožilniku.

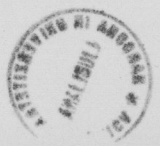
Oblika besede *s t a r e j š i* pa vpliva na obliko povedka in mu določa spol in število. Očitno je skladijsko razmerje tesnejše kot navezno, saj za slednjega zadošča že ujemanje v spolu. Vendar navezno razmerje podpira tudi pomenska zveza med nanašalnico in naveznikom, ki je realizirana v obliki pomenskega določanja: naveznik je hkrati določilo nanašalnice oz. odnosnice.

Toda vprašanje, katera stavčna člena sta *s t a r e j š i*, *m l a j š e g a*, še vedno ni rešeno. Če rečemo, da je prilastek v vlogi osebkov, smo se očitno zapletli v protislovno formulacijo, čeprav je res, da naša stavčna člena opravljata dve vlogi, navezno in skladijsko vlogo stavčnega člena. Težavam se izognemo, če v globinskem opisu predpostavimo ponovitev poimenovanja:

Pri hiši so imeli dva sinova. Starejši sin ...

Drugo poimenovanje je v površini opuščeno, govorimo o izpustu:
Starejši sin ...

Predpostavljane take globinske sestave je utemeljeno ravno zato, ker se naveznik in nanašalnica razhajata tako v številu kot v sklonu. Od kod potem navezniku te oblikovne lastnosti, če ne od oblike *s i n*, ki jo predpostavljamo v globinski sestavi, njeno ponovno poimenovanje pa ni potrebno, saj se je njena sled odtisnila v obliko prilastka *s t a r e j š i*. Predpostavko globinske strukture potrjujejo tudi napake govorno nerazvitih ali mlajših govorcev, ki težijo k ponovnemu poimenovanju sobesedilno že poimenovanih referentov. Težava je le v tem, da jezikoslovje globinskih struktur ni sistemsko pritegnilo k opisu

površinske zgradbe jezika. Zato še vedno ne vemo, kako naš stavčni člen poimenovati. Mogoča sta dva izhoda: sumljiva in protislovnna formulacija prilastek v vlogi osebka ali pa pritegnitev globinskega opisa. Seveda se ogrevam za drugo rešitev, saj se mi zdi zadosti utemeljena.

Nanašalnica in naveznik sta izraza, ki pripadata površinskemu opisu. Nadaljujmo razmišljanje na tej ravni. Na podlagi opravljene razčlembे lahko ugotovimo, da obstajajo v sestavi stavka stavčni členi, ki poleg skladienske vloge opravljajo še navezno. Nosijo oz. omogočajo tri vrste podatkov: podatke o skladienjski vlogi, navezni vlogi in predmetnem pomenu.

Nosilka skladienjske vloge je končnica besede, predmetnega pomena njena osnova. Kako ob tej polni zasedenosti beseda lahko opravlja še navezno vlogo? Praviloma tako, da je predmetnopomenski podatek realiziran v sobesedilu, naveznik pa samo kaže nanj. Naveznik potemtakem praviloma ne izraža predmetnopomenskega podatka, namesto tega pa opravlja dve vlogi, navezno in vlogo stavčnega člena. Kako se ti dve vlogi oblikovno realizirata?

Navezna vloga se realizira kot oblika ujemanja med naveznikom in nanašalnico. Ujemanje v spolu je obvezno, skladnost v sklonu je mogoča, a neobvezna (sklon namreč določa skladienjska vloga v stavku in v kolikor imata naveznik in nanašalnica enaki skladienjski vlogi, se ujemata zaradi vzporednosti in ne zaradi ujemalnega razmerja), ujemanje v številu je odvisno od vrste naveznega razmerja, včasih je nujno, včasih pa ne. Tako je nujno pri zaimkih, ne pa tudi pri pridevnikih. Pri slednjih je zveza med nanašalnico in naveznikom podprta tudi pomensko.

(2) **Gosti** so sedli za mizo. Ponudila sem **jim** kavo.

Gost je sedel za mizo. Ponudila sem **mu** kavo.

Gostja je sedla za mizo. Ponudila sem **ji** kavo.

Sedel si k mizi. Ponudila sem **ti** kavo.

Če je naveznik osebni zaimek, je ujemanje z nanašalnico tesnejše (ujemata se v spolu, številu in osebi), saj med njima ni pomenskega odnosa kot npr. med naveznikom, ki je v prilastkovnem razmerju z nanašalnico kot svojo odnosnico.

Preučiti je treba, kako se lahko sobesedilno realizira razdružena samostalniška besedna zveza, njeno določilo in odnosnica. Pričakujemo lahko veliko možnosti. Zanimivo se je tudi vprašati, kako velike sobesedilne razdalje so mogoče med nanašalnico in naveznikom.

Tu nameravam opozoriti na zglede razdruženih samostalniških besednih zvez, katerih določilo v vlogi naveznika je izraženo s svojilnim zaimkom za tretjo osebo.

(3) V Egiptu čakajo na **ženo** bogate angleške in francoske matere z dojenčki. Čakajo **njenega** mleka.

Beseda *njenega* je dvorelacijska: z odnosnico *mleka* vstopa v ujemalno razmerje, z nanašalnico *ženo* v navezalno razmerje. Sočasno je prilastek in naveznik. Kako se lahko realizirata dve ujemalni razmerji sočasno? Obliko končnice (spol, sklon in število) namreč določa odnosnica *mleka*. Kako se potem ob polni končniški zasedenosti lahko realizira še navezno razmerje? V jezikovnem sestavu je dilema rešena tako, da osebo, spol in število izraža osnova svojilnih zaimkov. Osnova je nosilec naveznega razmerja. Zgledi:

navezno ujemanje

ujemanje v spolu, sklonu in številu

nanašalnica mora biti sam. ž. sp.

edn., npr. žena

← njen-o mleko

nanašalnica mora biti sam. m. sp.
edn., npr. dojenček

← njegov-o mleko

nanašalnica mora biti sam. v mn.
ne glede na spol: žene, dojenčki

← njihov-o mleko

Navezno razmerje med svojilnim zaimkom v vlogi naveznika in nanašalnic v vlogi odnosnice se izrazi kot obvezno ujemanje v osebi, številu in spolu. Kadar je nanašalnica v množini, se spolno razlikovanje ukine. Človek si ne more kaj, da bi ne občudoval popolnosti, logične zgrajenosti in skrajne ekonomičnosti jezikovnega sestava. V jeziku kot sistemu je do skrajnih meja realizirana človekova razumskost in logičnost, medtem ko jezik v procesu rabe vodijo povsem druga načela.

Naše razmišljanje lahko sklenem z ugotovitvijo, da so navezniki dvorelacijske sestavine stavka: poleg skladijske vloge v danem stavku opravljajo še navezno. Navezno razmerje se realizira kot ujemanje razmerje. Praviloma je šibkejša od ujemanj znotraj stavka. Poleg oblikovnega ujemanja ga kdaj podpira tudi pomensko. Ujemanje je obvezno v spolu ali/in številu, ujemanje v sklonu je mogoče, kadar opravljata nanašalnica in naveznik enake skladijske vloge. Pravzaprav ne moremo govoriti o ujemanju v sklonu, ampak o vzporednosti skladijskih vlog.

Oblikovna realizacija naveznega ujemanja je seveda odvisna od vrste dodatnih okoliščin: od tega, ali je navezava podprta pomensko ali ne. Če je podprta pomensko, zadošča ujemanje v spolu, če ni, mora biti ujemanje trdnejše, v primeru osebnostnega pozajmljanja kar v spolu, številu in osebi.

To uvodno razmišljanje v raziskave naveznih razmerij lahko sklenemo z mislijo, da je to vprašanje zadosti jasno opredeljeno, da bi lahko postalo predmet temeljitega in izčrpnega raziskovanja, ki bi ga lahko opravili tudi študenti v okviru diplomskih, magistrskih in doktorskih nalog. Po tej poti bi razmeroma kmalu prišli do opisa pravil nadstavčne skladnje, to je pravil, po katerih se realizirajo medstavčna navezna razmerja.

Prikaz naveznih razmerij:

NANAŠALNICA

NAVEZNIKI

→ okoliščinski: mi, naše, naša

sobesedilni

zaimenski

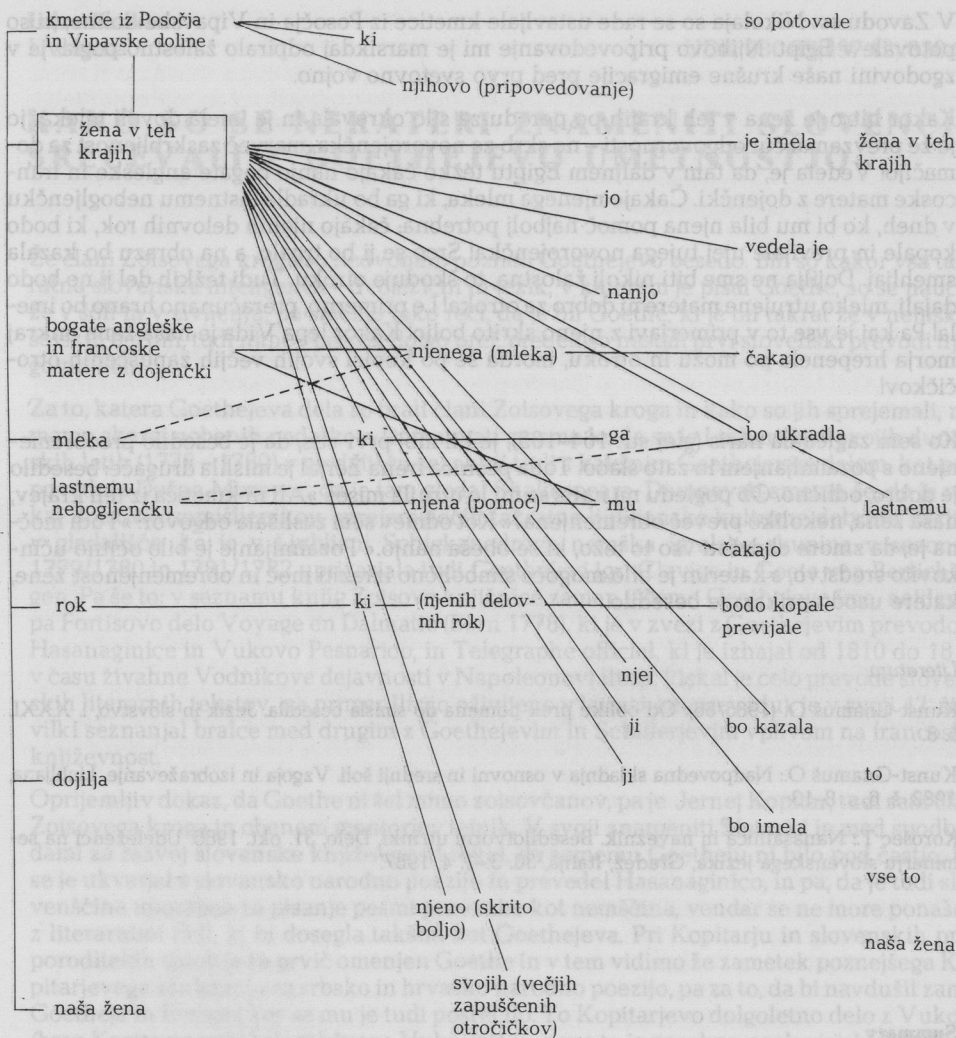
morfemski

drugi

oziralni

svojilni

osebni

2. Slogovna vrednost naveznih oblik

Podobno kot ima sleherno izrazno sredstvo v besedilu lahko tako ali drugačno slogovno vrednost, lahko slogovne vrednosti opazujemo tudi v načinu realizacije naveznega razmerja. Danes si bomo to ogledali ob zgledu navidez najbolj nezaznamovane oblike navezovanja, tj. pozaimljanja koreferenčnih prvin besedila.

Na seminarju slovenskega jezika v Gradežu so učitelji slovenskega jezika dobili tudi nalogo, naj poiščejo in z narisom prikažejo navezna razmerja v naslednjem besedilu:

Dojilje, Pavla Hočevar

V Zavodu sv. Nikolaja so se rade ustavljale kmetice iz Posočja in Vipavske doline, ki so potovale v Egipt. Njihovo pripovedovanje mi je marsikdaj odpiralo žalostno poglavje v zgodovini naše krušne emigracije pred prvo svetovno vojno.

Kakor hitro je žena v teh krajih po porodu za silo okrevala in je imela dovolj mleka, jo je že prevzemal čut odgovornosti – ne skrb za novorojenčka, marveč zaskrbljenost za domačijo! Vedela je, da tam v daljnem Egiptu težko čakajo nanjo bogate angleške in francoske matere z dojenčki. Čakajo njenega mleka, ki ga bo ukradla lastnemu nebogljenu v dneh, ko bi mu bila njena pomoč najbolj potrebna; čakajo njenih delovnih rok, ki bodo kopale in previjale njej tujega novorojenčka! Srce se ji bo trgalo, a na obrazu bo kazala smehljaj. Dojilja ne sme biti nikoli žalostna, to škoduje otroku. Tudi težkih del ji ne bodo dajali, mleko utrujene matere ni dobro za otroka! Le primerno, preračunano hrano bo imela! Pa kaj je vse to v primerjavi z njeno skrito bolj! Kakor lepa Vida je naša žena onkraj morja hrepenela po možu in otroku, morda še po kopici svojih večjih zapuščenih otročkov!

Ko sem zagledala naris (glej str. 164–165), je bil moj prvi vtis, da je besedilo preobremenjeno s pozaimljanjem in zato slabo. Toda pesnica Irena Žerjal je mislila drugače: besedilo je dobro, odlično. Ob pogledu na naris se mi je utrnila misel: »Ali ni kmetica iz teh krajev, naša žena, nekoliko preveč obremenjena?« Kot odmev sem zaslišala odgovor: »Tudi močna je, da zmore obdržati vso to težo, ki se obeša nanjo.« Pozaimljanje je bilo očitno učinkovito sredstvo, s katerim je bilo mogoče simbolično izraziti moč in obremenjenost žene, katere usodo prikazuje besedilo.

Literatura:

Kunst-Gnamuš O. (1985/86): Od oblike prek pomena do smisla besedila. Jezik in slovstvo, l. XXXI, š. 8.

Kunst-Gnamuš O.: Nadpovedna skladnja v osnovni in srednji šoli. Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana, 1983, š. 6, s. 8–13.

Korošec T.: Nanašalnica in naveznik. Besedilovtrni utrinki, Delo, 31. okt. 1986. Udeleženci na seminarju slovenskega jezika, Gradež, Italija, 30. 3.–1. 4. 1987.

Summary

TWO CONTRIBUTIONS TO INTER-SENTENTIAL SYNTAX

In clause structure we have discovered clause elements which can be defined by means of the contradictory formulation of »attribute in the role of subject or object«. These clause elements are actually *bi-relational* components of a clause: besides the role in clause structure they also have a linkage role. The linking relationship between linking and referring elements is the medium of inter-sentential syntax and is realized in the form of agreement. Agreement is reached in more or less morphological, but never in case categories. Agreement in case is only apparent and is the consequence of the fact that the linking and referring elements have the same syntactical role in clause structure. The theme of the research is also the question how the linking element by occupying the terminal slots of morphological categories can achieve linkage agreement. The question has been solved by language itself.

In the second part of the article the author deals with the stylistic value of pronominal linkage in a literary text.